

УДК 341.21

Є.Л. Стрельцов,

доктор юридичних наук, доктор теології, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРО ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Анотація. В статті аналізуються сучасні проблеми міжнародної правосуб'єктності у міжнародному праві, зокрема — міжнародна правосуб'єктність фізичної особи (індивіду). Звертається увага на особливості цієї категорії (виду) суб'єктів міжнародного права.

Ключові слова: міжнародна правосуб'єктність, міжнародно-правова відповідальність, категорії (види) суб'єктів міжнародного права.

Постановка проблеми. Міжнародна правосуб'єктність — це юридична властивість будь якого суб'єкта, що надає йому відповідний статус у міжнародному праві. Зміст міжнародної правосуб'єктності включає такі елементи, як здатність мати права і обов'язки за міжнародним правом та нести відповідальність у разі порушення міжнародно-правових норм. Це, в свою чергу, надає суб'єкту міжнародного права здатність бути учасником міжнародних правовідносин. Таке загальне розуміння правосуб'єктності є достатньо традиційним і визнається багатьма вітчизняними дослідниками, зокрема: В.Г. Буткевичем, М.В. Буроменським, О.Г. Данильяном, Н.В. Камінською, М.М. Микієвичем, О.В. Петришиним, І.В. Сало, О.В. Тарасовим, С.В. Фоміною, Т.С. Цимбрівським, І.В. Яковюком та ін. Але таке становище не потрібно розглядати, кажучи образно, як суто статичне. Процеси світової глобалізації та міжнародно-правової інтеграції мають постійну динаміку та вносять

відповідні зміни в міжнародні процеси, які раніше вважались достатньо сталими. Це має певне відображення і у певному перерозподілі функцій між суб'єктами міжнародного права. В зв'язку з цим дослідження сучасної правосуб'єктності фізичних осіб (індивідів) як суб'єктів міжнародного права є актуальною проблемою, яка має своє теоретичне, законодавче та практичне значення. Аналіз окремих аспектів цієї проблеми є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Міжнародно-правова відповідальність фізичної особи є однією з найбільш складних і дискусійних політико-правових проблем сучасності [1, с. 240-256]. Загальнополітичні аспекти цієї проблеми полягають в тому, що фізична особа (індивід) отримує можливість реалізувати свої права на міжнародному рівні за межами держави, а що є більш важливим — поза функцій відповідної держави. Правовий аспект цієї проблеми напряму пов'язаний з встановленням (наявності) міжнарод-

ної правосуб'єктності фізичної особи (індивіда). Таким чином, в загальному плані мова йде не тільки про необхідність аналізу міжнародної правосуб'єктності фізичної особи (індивіду), а й про певне уточнення (розширення) поняття суб'єкта міжнародного права, що додатково підкреслює необхідність дослідження цієї проблеми. Складність та певна комплексність цієї проблеми потребує, щоб такі дослідження проводились на міждисциплінарному рівні.

Традиційно суб'єктом міжнародного права вважається особа, яка виступає учасником міжнародних правовідносин, володіє міжнародними правами і обов'язками і може брати участь в утворенні та реалізації міжнародно-правових норм [2, с. 32-42]. Фізичні особи, в їх приватному розумінні, до останнього часу практично не визнавались суб'єктами міжнародного права, хоча, як вважається, в окремих випадках за фізичними особами закріплювалися окремі елементи міжнародної правосуб'єктності. Багато в чому таке становище було пов'язане зі сталим визнанням предмету міжнародного права, яким традиційно вважаються міжнародні відносини, що складаються між суб'єктами міжнародного права, а саме: державами, міжнародними організаціями, псевдодержавними утвореннями, націями та народами [3], і фізична особа "не вміщується" в таке формулювання.

В той же час, на нашу думку, міжнародно-правова відповідальність фізичної особи — це не тільки, а, можливо, і не стільки відокремлена проблема відповідної конкретної галузі права, в тому числі і міжнародного. Правосуб'єктність фізичної особи (індивіду) взагалі на даному етапі нашого розвитку заслуговує більш глибокого дослідження, яке повинно

включати в себе і аналіз загальних, багато в чому принципівих проблем, порозуміння яких дасть змогу спробувати встановити сучасне правове становище (положення) фізичної особи, її правовий статус.

Правосуб'єктність в своєму теоретичному визначенні — це, як відомо, закріплена у правових нормах так звана здатність особи мати юридичні права та нести юридичні обов'язки. В правосуб'єктності в цілому закріплюються ті юридичні права та обов'язки, які суб'єкт може мати, але це ще не означає, що суб'єкт може ними реально володіти. Суб'єкт повинен бути правоздатним, дієздатним та деліктоздатним. Наприклад, міжнародна правосуб'єктність, на відміну від правосуб'єктності у внутрішньому праві, включає право брати участь в процесі створення норм міжнародного права. Оскільки відсутні будь-які міжнародні органи, які призначені створювати міжнародно-правові норми, такі функції беруть на себе суб'єкти міжнародного права. Це, доречі, складова частина і більш загальної проблеми погодження положень міжнародного, зарубіжного та національного законодавства [4].

У більш загальному плані, перші кроки в реальному доктринальному визначенні правосуб'єктності фізичної особи почалися у ХУІІІ-ХІХ ст. як певні результати боротьби людської особистості за свої права. Це отримувало своє визначення та закріплення у міжнародно-правових документах першої половини ХХ ст., зокрема, у Женевській декларації прав дитини, 1924 року, Женевському протоколі 1925 року, Пакту Бріана—Келлога 1928 року, Лондонській конвенції 1933 року та ін. Однак цілеспрямоване звернення до загальної проблеми правового статусу фізичної особи, в

тому числі у міжнародно-правових відносинах, певне уточнення такого статусу проявилось в середині минулого століття, коли трагічні події Другої світової війни вимагали прийняття цілої низки принципів міжнародно-правових актів з прав людини. Такі акти були прийняті, і вони, як вважається, зробили справжню революцію в правовому визначенні фізичної особи, зробивши її вперше в історії, образно кажучи, особою універсальною, не замкнутою правовими рамками державності. Права людини стають глобальним “мірилом права”, що, в свою чергу, об’єктивно потребує звернення до аналізу вже іншого правового становища фізичної особи та її правосуб’єктності. Офіційно це знайшло своє закріплення та наступну реалізацію у Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р., Конвенції про права дитини, схваленої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 році, та інших важливих нормативно-правових актах.

Все це знаходило і знаходить своє відображення і в основних національних нормативно-правових актах. Так, у Преамбулі діючої Конституції України закріплено: “Людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод

людини є головним обов’язком держави”. Присвячений цьому і окремий II розділ “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина”, який містить майже 50 статей, закріплює комплекс прав і свобод фізичної особи.

Сукупність таких визначень, закріплення їх у важливих міжнародних та національних документах дає змогу стверджувати, що наразі “народжується” нове право — право “суверенної” фізичної особи, яке вже по-іншому визначає певний тип суспільного устрою, якій заснований не стільки на ідеї панування сили, скільки на доктрині розумної організації суспільства, поєднання та узгодження загальних та індивідуальних інтересів [5, с. 80].

Проведене дослідження дозволяє вважати, що фізична особа (індивід), по перше, має певну міжнародно-правову правосуб’єктність, яка знаходить свою реалізацію у її складових, що, в свою чергу, робить матеріальні та процесуальні умови її “особистого” притягнення до міжнародно-правової відповідальності обґрунтованими у правовому плані. В той же час, ця правосуб’єктність має відповідні особливості, наявність якої підтримують практично усі дослідники. Складнощі виникають при визначенні цієї особливості. Наприклад, аналізуючи міжнародну кримінально-правову відповідальність, діапазон думок починається від позиції, що кримінальна відповідальність фізичної особи (індивіда) — це “тільки” складова частина міжнародно-правової відповідальності держав, одна з форм її політичної відповідальності [6] та завершуючи, що індивід є єдиним таким суб’єктом, з уточненням, що мова в таких випадках йде про відповідальність за міжнародні злочини [7]. І кожне таке визначення має необхідне обґрунтування, що дозволяє йому мати право на своє

правове “життя”, але все “різноманіття” визначень ускладнює усю таку процедуру і у плані притягнення до відповідальності, і у плані дотримання при цьому усіх необхідних обов’язкових умов, в першу чергу, пов’язаних з дотриманням прав та свобод такої особи.

Саме в зв’язку з цим в останній час обґрунтовується думка, що фізична особа — індивід, незважаючи на те, що в низці випадків вона виступає у якості суб’єкту міжнародного права на “рівні” традиційних суб’єктів міжнародного права, її дійсна правосуб’єктність (її складові) реалізується тільки тою мірою і в такий спосіб, які визначаються не нею самою, а відповідними так би мовити повними суб’єктами міжнародного права. Це, в свою чергу, дозволяє вважати, що фізичні особи (індивіди) в міжнародних правовідносинах повинні розглядатися не як повні, класичні суб’єкти міжнародного права, а як його дестинатори, тобто як одержувачі певних міжнародних прав та обов’язків [8].

Висновок. Наявність міжнародної правосуб’єктності фізичної особи (індивіда), яка породжує відповідні права та обов’язки, створює можливість міжнародно-правової відповідальності, має певну динаміку в своєму становленні та розвитку, що знаходить свій вираз у певних змінах в нормативно-правовому закріпленні, доктринальному визначенні та практичній реалізації. У всякому разі, від повного відкидання наявності відповідної міжнародної правосуб’єктності фізичної особи (індивіду) все частіше починає йтися про її наявність. Але сприйняття цього потребує сьогодні певного уточнення. Так, якщо говорити про сучасний період, така правосуб’єктність існує, але, у той же час, вона має так звану дестинарність,

тобто повинна розглядатися як така, при якій правовий статус фізичної особи — індивіду має певні особливості. Ці особливості полягають у тому, що такий суб’єкт має відповідні права та обов’язки, але вони не є, образно кажучи, для нього “природними”, він їх тільки “отримує” від суб’єктів міжнародного права. Однак ця констатація не зніжує актуальності цієї проблеми. Навпаки, наявні результати потребують продовження таких досліджень, тому що проблематика встановлення круга суб’єктів міжнародного права в процесах світової інтеграції буде мати значні результати, до яких міжнародно-правова доктрина, міжнародне законодавство та практика повинні бути готовими.

Це, в свою чергу, потребує спеціальної уваги аналіз співвідношення положень міжнародного, зарубіжного та національного права, як на загальному рівні, так і на рівні окремих галузей права. Принаймні, співвідношення конвенційних злочинів та міжнародного кримінального права, співвідношення міжнародно-правової відповідальності фізичної особи (індивіда) та її відповідальності за міжнародним правом та інші суттєві проблеми заслуговують свого предметного дослідження. Це є важливим для розвитку міжнародної співпраці держав, забезпечення необхідної ефективності норм міжнародного права, запобігання можливих порушень в таких процесах з метою збереження прав і свобод фізичної особи — індивіда, незалежно від її конкретного правового становища.

Загальні питання правосуб’єктності фізичної особи (індивіда), в тому числі і її відповідальності, продовжують залишатися дискусійними, викликаючи навіть суперечливі судження в доктрині міжнародного права. Водночас потрібно відмітити, що певний розви-

ток в більш спрямованому та предмет- Тому, враховуючи динамізм розвитку ному встановленні правосуб'єктності міжнародних відносин, дослідження такої особи має необхідне підґрунтя. цієї проблеми потрібно продовжувати.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Стрельцов Е.Л. Проблемы международной ответственности / Стрельцов Е.Л. // Международное право XXI века. Коллективная монография. Под ред. проф. В.Г. Буткевича. — Киев: Изд. дом “Прометей”, 2006. — С. 240-256. — 440 с.
2. Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М.В. Буроменського. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 305 с.
3. Jure. Український юридичний портал [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://jure.in.ua/tema-2-sub-yekty-mizhnarodnogo-prava/>
4. Стрельцов Є.Л. Складні сучасні процеси інтеграції міжнародного, зарубіжного та національного законодавств / Стрельцов Є.Л. // Вісник кримінологічної асоціації України. Збірник наукових праць. — 2016. -№1 (12). — С. 8-16.
5. Хужокова І.М. Короткий курс з міжнародного права: навч. посібник / І.М. Хужокова. — Видавництво “Окей-книга”, 2007. — 128 с.
6. Международное уголовное право [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://bigslide.ru/obschestvoznaniya/51101-mezhdunarodnoe-ugolovnoe-pravo.html>
7. Григорович Ю. В. Уголовная ответственность физических лиц за международные преступления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. /Ю.В. Григорович. — М., 2008. — 18 с.
8. Чернявський А.Л. Міжнародна правосуб'єктність приватних фізичних та юридичних осіб / Чернявський А.Л. // Правовий вісник Української академії банківської справи. — 2014. — № 2 (11). — С. 79-83.

Стрельцов Е.Л.

О правосубъектности в международном праве.

Аннотация. В статье анализируются современные проблемы международной правосубъектности в международном праве, в частности — международная правосубъектность физического лица (индивида). Обращается внимание на особенности этой категории (вида) субъектов международного права.

Ключевые слова: международная правосубъектность, международно-правовая ответственность, категории (виды) субъектов международного права.

E. Streltsov

On the Legal Personality in International Law.

Summary. The article analyzes contemporary problems of international personality in international law, in particular, the international legal personality of an individual (individual). Attention is drawn to the peculiarities of this category (kind) of subjects of international law.

Keywords: international personality, international legal responsibility, categories (types) of subjects of international law.